

Introducció	9
Primera part. De Barcelona a Berkeley.....	11
Carta 1. Una carta edificant.....	13
Carta 2. La casa per la teulada.....	21
Carta 3. De bruixots i brúixoles.....	35
Carta 4. Cercant un centre de gravetat.....	47
Carta 5. Passejant per Betània.....	61
Carta 6. La casa de tots	73
Carta 7. El pelegrí dels no-llocs.....	81
Segona part. De Berkeley a Barcelona	95
Carta 1. Sobre la primera carta i la segona (Bert Daelemans)	97
Carta 2. Sobre la tercera carta (Bert Daelemans)	99
Carta 3. Sobre l'església de Saint François de Molitor (Bert Daelemans).....	103
Carta 4. Sobre la quarta carta, la cinquena, la sisena i la setena (Bert Daelemans)...	109
Carta 5. Necessitat d'una arquitectura devocional i ètica (Pau Vidal).....	111
Conclusions: cap a una arquitectura de l'esperança.....	117
Projecte per al Centre Parroquial Sant Josep Obrer (Eloi Aran. 2009. Tarragona, Catalunya)	121
Bibliografia citada	127
Índex d'il·lustracions.....	131

Aquest assaig parteix d'una ferma voluntat d'establir ponts de diàleg entre dues disciplines que actualment semblen viure d'esquena l'una respecte l'altra, tot i que en el passat han donat molt bones obres, l'arquitectura i la teologia. Hi ha un cert malestar en la cultura, una certa incomoditat, entre els arquitectes i els usuaris dels espais religiosos contemporanis, ja sigui perquè els arquitectes es troben estranys i mancats d'eines compositives per encarar aquesta tipologia de projectes o bé perquè els usuaris es troben amb noves concrecions de caràcter arcaic o amb espais abstractes que tampoc no reflecteixen la seva vida espiritual. Així doncs, cal esbrinar les raons d'aquest desacord i trobar-hi notes de fons des d'on poder construir un espai comú.

Aquest estudi va trobar suport en una beca d'estudis proporcionada per la Fundació Joan Maragall. Vagi per endavant el meu agraïment, ja que sense ella no hauria disposat del temps ni la motivació per dur endavant aquest projecte, especialment als meus pacients tutors, els professors Ramon Pla per part de la Fundació Joan Maragall, Xavier Melloni per la part teològica i Leandro Madrazo per la part arquitectònica. En un principi, el projecte d'estudi era massa ambigu, però va acabar sorgint la iniciativa d'elaborar un document que pogués acotar diferents camps a partir dels quals anar bastint un discurs. Aquell document recollia una pluja d'idees que tenia com a fil conductor la idea de "casa" i l'anava desgranant etimològicament per tal de trobar els pals de paller on arrelar el pensament. D'aquí van sorgir calaixos de sastre com "economia", "ecumènic", "Bet-El", "Bet-ània", "Par-oikia", "Domus Ecclesiae", etc.

Dels contactes que vaig establir durant aquest temps vaig reprendre les relacions amb en Bert Daelemans sj, un antic company i amic meu jesuïta, el qual està realitzant la seva tesi doctoral sobre arquitectura religiosa a Leuven, Bèlgica, però en aquells moments estava fent una etapa d'estudis a Berkeley, EUA, juntament amb un altre jesuïta i arquitecte català, en Pau Vidal sj, amb qui mantinc una bona amistat i que aleshores també es trobava cursant els estudis de la llicenciatura en

teologia com jo. Vàrem començar a intercanviar perspectives sobre l'arquitectura religiosa per correu electrònic, però de seguida vaig veure que no era la millor manera per poder avançar i vaig interpretar la dificultat com una oportunitat per bastir el discurs a partir d'una correspondència més elaborada. Donada la tradició de les "Cartes edificants" dins la Companyia de Jesús i la doble accepció del terme, en el seu sentit literal i metafòric, vaig enfocar l'estudi com un conjunt de cartes per als meus amics, dels quals vaig obtenir una resposta generosa que ofereix un feed-back complementari molt interessant a l'escrit original, del qual els estic molt agraït.¹

Atès l'ampli abast de l'estudi, la relació entre l'arquitectura religiosa contemporània i la teologia, hi ha hagut aspectes que forçosament han quedat apartats, com ara un major aprofundiment en la relació entre l'arquitectura religiosa contemporània envers l'ecologia, l'art contemporani o el diàleg interreligiós però, al meu entendre, he tractat els temes més significatius. Així i tot, tampoc no he pretès elaborar un atlas actualitzat de l'arquitectura religiosa actual, perquè hauria resultat una tasca pròpia d'un doctorat i perquè el que m'interessava era aprofundir més en els raonaments i la recerca d'un sentit per a l'arquitectura cristiana contemporània més que no pas la indexació d'obres d'arquitectura religiosa asèptica i genèrica. D'aquesta manera, si bé aquestes línies no formen part d'una tesi, sí que són una pròtesi del pensament per avançar en el discurs sobre l'arquitectura eclesial europea, que és l'àmbit majoritari on es desenvolupa l'estudi.

Finalment, he de confessar que he gaudit amb escriure durant l'elaboració d'aquest llibre, tot i l'angoixa que comporta la responsabilitat de respondre a una confiança donada que té una data de lliurament prefixada. Amb això espero que el lector pugui participar d'aquesta passió per l'arquitectura religiosa contemporània i pugui descobrir en aquestes cartes raons per a l'esperança, encara que sigui un discurs que parla el llenguatge de l'espai i la construcció.

A Barcelona, Setmana Santa de 2012.

Eloi ARAN

1. Són moltes les persones que hauria de mencionar als agraïments juntament amb les ja citades, tant pels seus consells com per les ajudes facilitades en les il·lustracions (Marc Vilarassau, Família Vallosera-Ferrer, Eduard López, Marta Galceran, etc.). Vagi per a totes elles el meu més sincer agraïment tot desitjant que també puguin fer-se seu aquest treball.

PRIMERA PART

De Barcelona a Berkeley

Carta 1 UNA CARTA EDIFICANT

“L'Església no satisfà necessitats. Celebra misteris.”

Cardenal Carlo Maria MARTINI

Benvolgut Bert,

En el darrer correu electrònic que ens vàrem enviar et posava al dia del meu estat i del desig d'intercanviar punts de vista sobre la temàtica que ens apassiona a tots dos com a arquitectes i teòlegs: l'arquitectura religiosa contemporània. Em comentaves que teníem punts de vista divergents en alguns aspectes i, atès que no em puc traslladar a Berkeley (Califòrnia, EUA) per donar-te un cop de mà en el teu doctorat, crec que una bona manera per poder debatre sobre aquest tema és mitjançant un epistolari. Així ens donem mútuament prou temps per escoltar-nos i elaborar un discurs que no es vegi fagocitat per la premsa i la immediatesa dels actuals mitjans de comunicació. Potser aquesta aposta inicial ens limita a oferir una perspectiva de caire impressionista —fins i tot localista perquè et parlaré sovint del que conec, del que crec encertat o desencertat—, però no per això serà menys fecunda.

M'agradaria que aquesta correspondència pogués ser semblant a aquelles “cartes edificants”, continuant l'antiga pràctica comunicativa d'aquells primers companys jesuïtes que perseguia la doble finalitat de donar compte del que vivien però, també, com deia sant Ignasi de Loiola, per “esperonar aquells que ja corren” vers el seguiment del Crist.¹ No ho entenc com una mena de propaganda espiritual ni, encara menys, com un conjunt de criteris normatius sinó, més aviat, com una comunicació que reforci la unió d'ànims i ens ajudi en la nostra recerca. Per la mateixa raó, no vull que siguin unes cartes exemplars, tot i que hi inseriré algun exemple per il·lustrar el discurs. Tampoc no es tracta de fer una apologia de l'arquitectura cristiana, tal com feia per exemple William Puguin,² perquè, tot i que la petita capella de Notre-Dame-du-Haut, de Le Corbusier, sigui paradoxalment la icona del Moviment Modern, ja en aquest racó de món que és Europa, no vivim immersos en la cristiandat, sinó en una societat secularitzada que no està per la construcció de noves catedrals.³ El que abans era conegut com teologia apologètica per sort es va transformar en el que ara entenem com

1. “Carta als estudiants de Coimbra” (Iparraguirre, Dalmases, Ruiz Jurado, 1997, 6a, pàg. 797).

2. The True Principles of Pointed or Christian Architecture (Puguin, 1841).

3. En aquest sentit és molt aclaridor el següent fragment d'una entrevista a Mies Van der Rohe: “—La ciutat medieval també tenia una catedral, quina és avui la nostra catedral? —No ho sé. Una vegada vaig dir «Nosaltres no construirem catedrals». Alguns m'ho van retreure. Però la catedral era expressió d'una civilització impregnada de religiositat i nosaltres no ho estem. Podem construir esglésies grans, però no són catedrals. La catedral tenia un significat completament diferent per a la gent medieval. Avui la gent difícilment va a l'Església. En l'edat medieval cada dia, cada hora, era regulada pel sistema religiós. A migdia sonaven les campanes i deien quina hora era. Cada matí calia anar a l'església, i sovint també cada tarda. Nosaltres tenim una altra cultura. No puc dir avui en dia quin és l'edifici més important; potser no el tenim. Tenim moltes altres coses”. Traduït de Escritos, diálogos y discursos (Rohe, 1993, 2a, pàg. 75-76).

teologia fonamental, que podríem definir a grans trets com aquella voluntat de la teologia sistemàtica que surt als marges per dialogar amb el món contemporani, és a dir, el nostre lloc. Per altra banda, sempre m'ha resultat suggerent aquesta metàfora de la carta edificant perquè ja apunta quelcom radical en el nostre estudi: que l'espai religiós en el cristianisme, que és l'humus religiós des d'on focalitzo aquestes lletres, es construeix per l'encarnació de la Paraula, que no és altra cosa que la promesa evangèlica "on n'hi ha dos o tres de reunits en el meu nom, jo sóc allí enmig d'ells" (Mt 18,20). I doncs, què és primàriament una església sinó aquest espai consagrat, reservat, de comunicació i convocació entre Déu i els homes?. Què és sinó una visualització de l'Església, amb majúscula, de pedres vives (1Pe 2,5)?

La reducció funcional

Per anar entrant en matèria, aquest primer posicionament, com ja saps, no és compartit o entès de la mateixa manera per tothom. N'hi ha que, des d'una reducció funcional, descarten la problemàtica de Déu perquè els fa nosa i se ceneixen a la resolució d'un espai merament assembleari. Per aquest motiu tantes esglésies modernes semblen més uns contenidors o unes sales de conferències que no pas una església. Independentment del tema de l'aparença exterior i de la identificació d'una església com a tal, cal recordar, un cop més, que les primeres esglésies no van partir de la tipologia clàssica del temple sinó de basíliques civils romanes. Aquest posicionament funcionalista, en la seva pragmaticitat i depuració, segueix aquella dita de "llençar el nen amb l'aigua bruta" perquè sovint no té en compte o desconeix la riquesa i la mediació d'aquesta comunicació entre Déu i els homes que és el seu programa objectiu: la litúrgia.⁴

Trencant una llança a favor del funcionalisme, cal reconèixer que, en els seus inicis, la revolucionària citació minimalista del "less is more", menys és més, de Mies van der Rohe —del qual a Barcelona tenim reconstruït el seu magnífic testimoniatge en el Pavelló Alemany de l'Exposició Universal de 1929—, podia caminar paral·lelament amb la també originària depuració que va realitzar el Moviment Litúrgic. D'aquí prové l'interès del arquitecte alemany per les obres dels seus compatriotes Rudolf Schwarz i Romano Guardini,⁵ amb la diferència que el Moviment Litúrgic cercava més el retorn a les fonts i al pes nuclear de la litúrgia en la vida cristiana que no pas la mera estètica,⁶ ni que sigui austera o minimalista. Però aquest leitmotiv de la modernitat va ser transformat, si no desemmascarat, per la burleta citació postmoderna de Robert Venturi "less is a bore",⁷ menys és un avorriment, a partir de la qual es va denunciar la carència simbòlica i històrica del moviment modern en l'arquitectura i,

4. "La litúrgia és el cim al qual tendeix l'acció de l'Església i, a la vegada, la font d'on brolla tota la seva força". Sacrosanctum Concilium, núm. 10.

5. La relació entre Mies van der Rohe, l'arquitecte Rudolf Schwarz i el teòleg Romano Guardini es pot trobar desenvolupada a Mies van der Rohe – La palabra sin artificio. Reflexiones sobre arquitectura 1922-1968 (Neumeyer, 1995, pàg. 210).

6. Cal recordar aquí la dura crítica de Romano Guardini a una concepció merament esteticista, en el sentit pejoratiu del terme, de la litúrgia: "Aquell qui és veritablement temible davant l'obra d'art és l'esteta, aquell qui tan sols artísticament tracta d'explicar-la" (Guardini, 2006, 2a, pàg. 74).

7. Complejidad y contradicción en la arquitectura (Venturi, 1999, 9a, pàg. 29).

de retruc, pel que ens afecta, en l'arquitectura religiosa contemporània. Si al principi, fent referència a la fàbula de Hans Christian Andersen, calia que algú digués públicament que el Rei anava nu malgrat el revestiment d'estils arquitectònics del segle XIX, no per això s'ha de deixar el cos místic, l'Església, en roba interior.

Un exemple d'aquesta reducció funcional el tenim en les declaracions que l'arquitecte català Oriol Bohigas va realitzar durant les Converses d'Arquitectura Religiosa que va organitzar el Patronat Municipal del Habitatge de Barcelona el 1963: "El temple queda reduït a un tema qualsevol d'arquitectura. Fins i tot, m'atreviria a dir, a un dels temes més senzills i menys complexos de l'arquitectura actual. Un temple tan sols és un espai cobert en el qual es poden realitzar un reduïdíssim nombre d'operacions, sense gaires problemes circulatoris ni de serveis. És a dir, un tema que s'assembla moltíssim a la modèstia d'un aparcament d'automòbils o un envelat de festa major. Al costat d'aquesta senzillesa, imaginem les dificultats arquitectòniques d'un bloc d'habitatges o d'un hospital o d'un taller electrònic o d'una institució escolar i ens causa una mica de consternació que malgastem tant temps en l'anàlisi i discussió d'un tema sense problemes."⁸ Aquest posicionament simplificador d'Oriol Bohigas va despertar una riulla per sota el nas al professor d'estètica Juan Plazaola sj, que reflexionava de forma genèrica sobre aquelles declaracions: "És necessari que totes les parts d'una església es vinculin orgànicament i per això no n'hi ha prou amb el coneixement superficial de la seva funció immediata (la citació segueix amb una llista de problemàtiques del programa litúrgic)... diversos i seriosos problemes que fan tan evident la complexitat orgànica de la «domus ecclesiae» —per no parlar del complex parroquial, del qual deliberadament vull prescindir en aquest llibre—, que no podem menys que somriure quan escoltem a alguns arquitectes dir que la construcció d'una església és un assumpte simple i fàcil."⁹

El que resulta més curiós és que, al final, s'acompleix la dita aquella de Ecclesia suplet, fins i tot en esglésies de marcada composició funcionalista com la que el mateix Oriol Bohigas va realitzar conjuntament amb Josep Maria Martorell, l'església provisional de Sant Sebastià del Verdum, en una barriada de Barcelona (1958). Aparentment, si no fos per la creu de formigó que presidia l'accés al solar, aquella edificació mecanitzada i construïda en sec podia semblar realment un aparcament o una barraca de festa major —cal tenir en compte que es va construir en tan sols tres mesos per evitar seguir fent misses al carrer—, però era la comunitat la que li donava el seu valor com a tal i la que es va acabar apropiant l'edifici, sense entendre ben bé què hi trobaven d'especial aquells senyors distingits que la venien a visitar amb els seus cotxes els caps de setmana.¹⁰

8. Conversaciones sobre arquitectura religiosa (Vilaplana Ribas, Martínez-Marí, Mn. Francesc Camprubí, 1965, pàg. 76).

9. Citat a El arte sacro actual (Plazaola, 1965, pàg. 316). Aquesta relació i la posterior explicació sobre l'església provisional de Sant Sebastià es desenvolupen dins del llibre El espacio sagrado en la arquitectura española contemporánea (Cobián, 2005, pàg. 570).

10. Resulta molt entretinguda la narració que feia el P. Antoni Borràs sj sobre la pedagogia d'aquest espai i la relació entre la comunitat i els visitants a "Conversaciones sobre arquitectura religiosa" (Vilaplana et al., 1965, pàgs. 110-111).

La reducció antropològica

Per altra banda, seguint amb altres postures divergents a la presentada, n'hi ha que, des d'una reducció antropològica, parteixen de l'arquitectura religiosa com aquella arquitectura ideal que formalitza les més profundes expectatives humanes, és a dir, que entotsola l'arquitectura religiosa a l'humanum i, conseqüentment, aprima o anul·la el misterium. Des d'aquest posicionament, seguint les teories jungianes,¹¹ l'arquitectura religiosa respon als prototips mítics i universals inherents en la psicologia humana. Aquesta segona perspectiva resulta suggerent per la seva vessant pastoral, com ho han demostrat ser els malauradament polèmics estudis bíblics d'Eugen Drewermann o els del prolífic Anselm Grüm, ja que va al nucli del comportament humà i obre la porta a l'explicació psicologicista, atemporal i universal de l'arquitectura religiosa i, conseqüentment, a fer possibles analogies i translacions tant en el camp del diàleg interreligiós com en el diàleg amb el món secularitzat. És una de les cares del que des de la teologia s'ha anomenat inculturació —a voltes també aculturació— de l'evangeli. Per exemple, podríem agafar la imatge de la cova per rastrejar-la al llarg de la fenomenologia de les religions i posar-la en paral·lel amb el ressò que aquestes formes desperten en el psiquisme humà, especialment en les seves concrecions arquitectòniques. Descobriríem que en la fundació de la prototípica ciutat de Roma hi havia el mundus, el forat o melic del món, lloc que connectava la ciutat amb el submón i que, paradoxalment, representava la possibilitat de vida, de niu i de refugi, alhora que és el lloc de la tomba del fundador, el lloc de la mort, el lloc on els antics colons grecs dipositaven la terra dels pares que havien dut amb ells com a signe d'expansió i creació de la pàtria. Podríem seguir amb aquest discurs i parlar de les coves i refugis dels anacoretes, entre ells el santuari de la Cova de Sant Ignasi a Manresa, les aparicions marianes en grutes, les ermites dels actuals germans de Focault al desert dels Monegros, a l'Aragó, i relacionar-ho amb la teofania de Moisès en la qual Déu li diu que s'amagui en l'esclatxa d'una roca, perquè no pot veure el rostre diví i seguir vivint (Ex 33,18-23). També podríem allargassar el nostre estudi fenomenològic parlant de l'ascesi dels monestirs budistes excavats a la muntanya, els refugis dels animals, el ventre matern i el cordó umbilical amb el fil vermell de Teseu en la laberíntica caverna del minotaure. D'aquests estudis certament que la nostra cultura resultaria més apassionada i ampliada, però de vegades em pregunto si aquest discurs no acabaria en un foc d'encenalls.

D'aquesta postura cal valorar positivament diverses coses abans de seguir amb la crítica. D'entrada cal dir que la psicologia, juntament amb el mètode historicocrític o el de l'anàlisi literària entre d'altres, és una de les eines hermenèutiques que el magisteri de l'Església catòlica proposa amb vista a escatir i investigar el sentit de la Paraula¹² i que, per tant, també té quelcom a dir en la nostra investigació arquitectònica en tant que l'acull. La relació de complementarietat que es dona en l'hermenèutica bíblica entre

11. Carl Gustav Jung va formular la teoria de l'inconscient col·lectiu, que estableix l'existència d'un llenguatge comú en la humanitat constituït per símbols primitius amb els quals s'expressa un contingut de la psique que està més enllà de la raó.

12. Com s'indica al capítol "Mètodes i aproximacions per a la interpretació" del document La interpretació de la Bíblia en l'Església, Pontificia Comissió Bíblica, 1994, pàgs. 45-75.

el sentit literari, que és l'estudi objectiu o científic del text, i el sentit espiritual,¹³ que és el que ha d'alimentar l'ànima, també es pot aplicar anàlogament al camp de l'arquitectura religiosa. Penso que això tant val per a qui investiga des de la creença, des d'una perspectiva teològica com la d'aquestes línies, com per a qui ho fa des d'una asèptica fenomenologia com pot ser el cas de Gaston Bachelard en la seva obra *La poética del espacio*, on poesia i arquitectura es passegen pels racons del ser i del psiquisme.¹⁴ També cal notar que, segons el magisteri eclesial, la religió dóna sentit als més profunds anhels de la persona¹⁵ ja que, si no fos així, la religió no seria més que un barret de temporada, un accessori superflu pel qual alguns homes perden el cap, que és el que les mestres de la sospita van anomenar alienació religiosa. Si, tot fent servir la ja gastada citació rahneriana, l'home és un "oient de la Paraula",¹⁶ si hi ha caixa de ressonància de la transcendència en ell, aleshores podem dir que hi ha un terreny preparat per a l'arrelament de la Paraula (Mt 13,1-9). En el fons cal admetre que, tot i la llibertat divina de revelar-se com li plau, cal postular també una certa capacitat humana per ensumar allò diví en la mateixa creació (Rm 1,19-21), que al llarg de la teologia s'ha concretat en la teoria de les logos spermatikos —les llavors del verb, de sant Justí— o, més recentment i tornant a Karl Rahner, la teoria dels cristians anònims.

Val a dir que la psicologia, en tant que és part constitutiva del ser humà, també és un mitjà de comunicació entre Déu i la humanitat, perquè res del que ha creat li és indiferent, sinó estimat (Sv 11,24). També la Bíblia fa ús de la psicologia humana i dels arquetips mitològics, però, a diferència d'altres pobles, hi insereix o els reformula a la llum de l'experiència de la fe. Per posar un exemple proper al de l'arquitectura, del qual ja en parlaré a bastament en una altra carta, podem apuntar el de la Jerusalem Celestial en relació amb la imatge de la muntanya màgica i dels zigurats. La imatge és ben similar, però el contingut de la revelació és diferent o, si més no, específic. Seguint la reflexió de l'exemple, cercar Déu en les altures és quelcom profundament arrelat en el psiquisme humà. En tenim una bona mostra en tants monestirs benedictins arrapats a les muntanyes, com el de Montserrat, o en la llegenda de santa Bàrbara, la patrona dels arquitectes, que va ser empresonada pel seu pare al capdamunt d'una torre on la santa va fer tres obertures com a imatge de la lluminosa comunió intratrinitària. Ara bé, aquesta imatge queda contraposada i limitada per la revelació de l'evangeli, que recorda que el culte a Déu no queda determinat pel lloc, ni per una muntanya, ni per una alçada prefixada, sinó que aquest és espiritual (Jn 4,20-23), fet que no invalida la imatge, però la relativitza i la resitua en la història de la salvació.

Les imatges mitològiques arrelades en la psicologia humana apunten a Déu com el dit del savi apunta la lluna,¹⁷ però, en tenim prou amb aquestes per poder parlar d'arquitectura religiosa en perspectiva cristiana? Totes aquestes imatges, no ens parlen més d'una set humana que no pas de la font que la sacia? On posem el nucli del projecte d'una església, en

13. El sentit espiritual es pot subdividir encara en tres apartats: el sentit al·legòric, el sentit moral i el sentit anagògic o místic.

14. Bachelard, 2005, 8a.

15. Gaudium et Spes, núm. 22: "El misteri de l'home s'esclareix en el misteri del Verb encarnat."

16. Rahner, 1967.

17. "Quan el savi apunta la lluna el neci mira el dit", dita xinesa usada per R. Tagore.

les necessitats humanes o en la comunicació gratuïta de Déu? Intentar respondre aquesta pregunta és endinsar-se en segles de teologia que han intentat escatir la relació entre la natura i la gràcia, entre allò natural i allò sobrenatural, etc. Alhora, paradoxalment, sembla que no tenim res més que això, la nostra encarnada contingència, per poder parlar i materialitzar la seva presència.¹⁸ Un pobre i relatiu dit en mans d'un vell suposadament savi que mira i assenyala la lluna.

On rau doncs la crítica a la reducció antropològica? Si abans t'he parlat de Rahner, ara cal presentar quasi obligadament l'altra cara de la moneda, o el seu contrapunt, que és el debat que aquest va tenir amb el teòleg suís Hans Urs Von Balthasar i que podem seguir en la seva obra *Sólo el amor es digno de fe*.¹⁹ L'autor ens presenta l'obra amb una pregunta radical: "Què és allò cristià en el cristianisme?" Amb aquesta pregunta ja ens dóna la clau de lectura del llibre i, per extensió, de la seva teologia, que ha estat anomenada dels "nuclis" o de retorn al centre. Balthasar ens posa alerta dient que no es pot respondre aquesta pregunta fonamental amb un mosaic de misteris sinó amb una veritat eterna que no estigui limitada per les "veritats històriques ocasionals". Els miracles i les profecies acomplertes ja apuntaven cap a la resposta de la indagació del nucli del cristianisme, tot i la sotragada significativa que es va patir arran de la crítica bíblica de la Il·lustració, però "tan sols" eren això, fletxes apuntant a un misteri més gran i únic.

Per a Balthasar, el temps que va de la patristica al Renaixement va tenir com a referència la teologia còsmica o universal i la seva producció es veu limitada per la història i la temporalitat. Per altra banda, l'Edat Moderna, especialment a partir de la Il·lustració, va tenir com a referència l'antropologia, un error sistemàtic segons l'autor perquè la revelació de Déu parla d'Ell mateix, de la seva pròpia autocomunicació, de la revelació de la seva Glòria, que és quelcom teològic. El coneixement cristià, això que anomenem teologia, no apunta a un major coneixement de les coses divines, en sentit d'un major coneixement del fet religiós, ni tampoc a un major coneixement de l'home en ell mateix. No és radicalment una fenomenologia religiosa ni una antropologia. El coneixement cristià només apunta a la glorificació de l'amor diví. Aquesta glòria de Déu a l'Antic Testament (el kabod) és la presència majestuosa i lluminosa de Déu en l'Aliança, i en el Nou Testament es manifesta en l'amor de Déu en Crist, vencedor de la mort. Aquest misteri no és assolible des de la saviesa de l'home o del món. Només pot ser rebut i acceptat des de la consideració d'allò "totalment Altre".

Després d'aquestes crítiques, que són el moll de l'os del que es desenvoluparà en els dos primers capítols del llibre, Balthasar ens presenta l'escrit com la base de la seva obra *Glòria*,²⁰ un intent de "estètica teològica", que apunta doblement a una doctrina de percepció subjectiva i, per altra banda, a una doctrina d'automanifestació objectiva de la Glòria Divina. Aquest doble enfocament vol ser la resposta a la pregunta de l'inici: mostrar allò fonamental de la teologia, el seu nucli, donant a entendre que la verificació cosmològica o antropològica són secundàries en la teologia.

18. "I què hem dit, Déu meu, vida meva, santa dolçor meva, i què pot dir ningú quan és de Vós que hom parla? I, tanmateix, ai d'aquells qui callen sobre Vós, perquè en llur loquacitat són muts!" Agustí d'Hipona, *Confessions*, 1989, Llibre 1, núm. 4, Barcelona: Proa.

19. Balthasar, *Sólo el amor es digno de fe*.

20. Balthasar, 1985.

Tot seguit, el mateix autor aclareix el sentit d'“estètica teològica” com “acceptació verdadera en la fe de la glòria en l'amor diví”, desmarcant-se de l'estètica filosofocristiana del Renaixement (Ficino), de la Il·lustració (Shaftesbury), de l'idealisme (Schelling, Fries), de la teologia de la mediació (Wette) o de la pietat estètica (Schleiermacher). Com a molt pot guardar certa relació amb l'estètica del mètode fenomenològic de Scheler en tant que apunta a un “donar-se-a-ell-mateix” de l'objecte. No hi ha aquí el “desinterès” filosòfic de la mera contemplació (l'apatheia de la gnosi) sinó la indiferència cristiana per la recepció de l'amor diví, apartant altres interessos i sent fi en ell mateix.

Bé, perdona per aquesta llarga digressió sobre Balthasar, però crec que s'ho valia. Tornant al nostre tema i aplicant el pensament balthasarià a l'arquitectura, si aquesta vol ser nuclearment “teològica” haurà d'apuntar primàriament no tant a una manifestació primitivista de la matèria, ni a una pedagogia de la fenomenologia religiosa, sinó a la glorificació de l'amor diví, la manifestació de l'amor de Déu en Crist. La matèria, el símbol, o el que s'escaigui, pren sentit arran del misteri d'amor que se celebra. Com traduir-ho en la construcció d'una església? D'això és del que m'agradaria parlar en aquestes cartes.

Apunt final

Per anar acabant ja aquesta primera carta, m'ha vingut a la memòria una citació que pot respondre tant a una posició, la reducció funcional, com a l'altra, la reducció antropològica. La vaig descobrir llegint la intervenció de l'arquitecte Ignacio Vicens Hualde al primer Congrés d'Arquitectura Religiosa Contemporània.²¹ Es tracta de la resposta del cardenal Carlo Maria Martini a l'escriptor Umberto Eco en els seus diàlegs publicats amb el títol En què creuen els qui no creuen arran de la crítica pragmàtica que fa l'escriptor envers la litúrgia cristiana: “L'Església no satisfà necessitats. Celebra misteris.” Allò que el cardenal Martini diu per la institució eclesial crec que també és vàlid pel que fa a la construcció d'una església, si més no crec que la celebració del misteri preval, que no anul·la, per damunt de les necessitat pragmàtiques o expressives de l'home. Podem tancar aquestes línies polèmiques amb un to més conciliador citant encara un altre epistolari, el del professor d'estètica José María Valverde a Cartas a un cura escéptico en materia de arte contemporáneo on, tot discernint sobre la bellesa, apunta “La gràcia de la bellesa —com la gràcia de Déu, i perdona la translació de la fórmula— no suprimeix la natura, sinó que la perfecciona. Però això és gràcia, cosa gratuïta, imprevista, regal de Déu que no baixa segons la mesura d'un mèrit físic.”²² Aquesta darrera citació ens dona un toc d'humilitat als arquitectes i ens recorda que la perfecció de l'arquitectura religiosa, malgrat el nostre esforç, no depèn en darrer terme de nosaltres sinó de l'àmbit de la gràcia, tot i que això no ens excusa de cercar-la en l'abandó a la tasca quotidiana.

Ben cordialment,
Eloi.

21. Citació recollida a Arquitecturas de lo sacro. Memoria y proyecto, Cobián, 2006, pàg. 96.

22. Valverde, 1959.

PD: El meu amic P.V., també jesuïta, arquitecte i teòleg, com tu, està fent els estudis de la llicenciatura en teologia a Berkeley. Estic segur que li faria gràcia poder llegir aquesta carta i ajudar-nos en la nostra tasca. A més a més, et podrà revisar la traducció que t'he fet a la llengua castellana perquè les lletres originals són en la meua llengua materna, el català. Crec que us avindreu força perquè tots dos compartiu, a part del que ja he apuntat, una envejable disponibilitat i sensibilitat envers el tercer món. Ell va fer el seu magisteri²³ a Libèria, en col·laboració amb el JRS (Jesuit Refugee Service), on va coordinar la rehabilitació i construcció de diverses escoles.

23. Etapa de formació dels jesuïtes d'una durada aproximada de dos anys que es realitza normalment entre els estudis de filosofia i els de teologia.